

KONTRASTIV METODNING TILDAGI LAKUNALARNI ANIQLASHDAGI METODOLOGIK IMKONIYATLARI

A'zamov Saybulbot Muhammadaliyevich

Namangan davlat chet tillari instituti, dotsent (PhD).

e-mail: sayfulbota@gmail.com ORCID: <https://orcid.org/0009-0003-4888-7966>

Annotatsiya.

Ushbu maqolada kontrastiv metodning tildagi lakunalarni aniqlashdagi metodologik imkoniyatlari tahlil qilinadi. Tillarni umumiy qiyoslash mezonlari asosida solishtirish, to'liq, qisman va nol muvofiqliklarni belgilash hamda lakunalarni leksik, grammatik, semantik va pragmatik turlarga ajratish bosqichlari o'zbek va ingliz tillari misolida yoritiladi. Tadqiqotda metodning afzalliklari va amaliy cheklavlari ham aniqlanadi.

Kalit so'zlar: kontrastiv metod, kontrastiv tahlil, lakuna, lakunarlik, tillararo muvofiqlik, nol ekvivalentlik, qiyoslash mezonlari, semantik nomutanosiblik.

МЕТОДОЛОГИЧЕСКИЕ ВОЗМОЖНОСТИ КОНТРАСТИВНОГО МЕТОДА В ВЫЯВЛЕНИИ ЯЗЫКОВЫХ ЛАКУН

А'замов Сайбулбот Мухаммадалиевич

Наманганский государственный институт иностранных языков, доцент (PhD).

Аннотация.

В статье анализируются методологические возможности контрастивного метода при выявлении языковых лакун. На материале узбекского и английского языков рассматриваются этапы определения общего основания сопоставления, установления полной, частичной и нулевой эквивалентности, а также классификации лексических, грамматических, семантических и прагматических лакун. Выявляются преимущества и ограничения данного метода.

Ключевые слова: контрастивный метод, контрастивный анализ, лакуна, лакунарность, межъязыковое соответствие, нулевая эквивалентность, основание сопоставления, семантическая асимметрия.

METHODOLOGICAL POTENTIAL OF THE CONTRASTIVE METHOD IN IDENTIFYING LINGUISTIC LACUNAE

A'zamov Saybulbot Muhammadaliyevich

Namangan State Institute of Foreign Languages, Associate Professor (PhD).

Abstract.

This article examines the methodological potential of the contrastive method for identifying linguistic lacunae. It outlines the stages of establishing a common basis of comparison, determining full, partial, and zero correspondence, and classifying lexical, grammatical, semantic, and pragmatic gaps. The method is illustrated through English and Uzbek examples.

Keywords: contrastive method, contrastive analysis, lacuna, lacunarity, cross-linguistic correspondence, zero equivalence, basis of comparison, semantic asymmetry.

Kirish. Zamonaviy tilshunoslikda ikki yoki undan ortiq til tizimini muayyan mezonlar asosida qiyoslash til birliklarining umumiy va o'ziga xos xususiyatlarini aniqlashning muhim usullaridan biri hisoblanadi. Kontrastiv metod orqali tillarning fonetik, leksik, grammatik, semantik va pragmatik sathlaridagi o'xshashlik hamda farqlar aniqlanadi. Mazkur metod, ayniqsa, bir tilda mavjud bo'lgan birlik, kategoriya yoki ma'no komponentining boshqa tilda bevosita muqobili mavjud bo'lmagan holatlarni o'rganishda samaralidir.

Kontrastiv tilshunoslik qiyoslanayotgan tillarning tarixiy qarindoshligidan qat'i nazar, ularning muayyan davrdagi struktur va funksional xususiyatlarini tizimli ravishda solishtiradi. J. Fisiak kontrastiv tadqiqotlarning faqat xorijiy til o'qitish bilan cheklanmasligi, balki til tipologiyasi, ekvivalentlik va tillararo nomutanosibliklarni o'rganishda ham nazariy ahamiyatga ega ekanini ko'rsatadi [3; 12–15-b.]. Keyingi tadqiqotlarda kontrastiv tahlilning maqsadi kengayib, til tizimidan tashqari matn, diskurs, pragmatika va lingvomadaniy birliklarni qiyoslashga ham qaratilmoqda [5; 45–48-b.].

Til birliklarini qiyoslash jarayonida leksik, grammatik yoki pragmatik bo'shliqlar, ya'ni lakunalar yuzaga keladi. Lakuna tushunchasi lotincha *lacuna* so'zidan olingan bo'lib, «chuqurlik», «bo'shliq», «yetishmayotgan qism» ma'nolarini bildiradi. Tilshunoslikda lakuna bir tilda mavjud bo'lgan, ammo qiyoslanayotgan boshqa tilda alohida so'z, grammatik

forma yoki ibora shaklida o'z muqobiliga ega bo'lmagan birlik yoki ma'no qismini anglatadi.

Lakunani aniqlash oddiy tarjima muqobilini topish bilan chegaralanmaydi. Lug'atlarda bir-biriga muqobil deb berilgan so'zlar amalda turli semantik qamrovga, stilistik bo'yoqqa yoki pragmatik vazifaga ega bo'lishi mumkin. Masalan, ingliz tilidagi *sibling* so'zi o'zbek tiliga «aka-uka yoki opa-singillar» deb tarjima qilinadi, ammo o'zbek tilida bu tushunchani ifodalovchi neytral, bitta leksik birlik mavjud emas. Shuningdek, o'zbek tilidagi *mahalla* yoki *andisha* so'zlari ingliz tilida faqat tasviriy iboralar yoki izohlar orqali berilishi mumkin [6; 88–92-b.]. Bunday holatlarda kontrastiv metod lakunaning xarakterini aniq belgilash imkonini beradi.

Tadqiqotning maqsadi kontrastiv metodning tildagi lakunalarni aniqlashdagi metodologik imkoniyatlarini ko'rsatish, lakunalarni aniqlash bosqichlarini tizimlashtirish hamda o'zbek va ingliz tillari materiali asosida ularning leksik, grammatik, semantik va pragmatik turlarini tahlil qilishdan iborat. Mazkur tadqiqotda sun'iy intellekt vositalaridan matnni uslubiy tahrirlash hamda bibliografik manbalarni tartiblashtirishda metodologik yordamchi sifatida foydalanildi.

Adabiyotlar tahlili va metodologiya

Kontrastiv metod nazariy jihatdan J. Fisiak, S. Johansson, C. James kabi tilshunoslarning tadqiqotlarida atroflicha asoslangan. Qiyosiy va kontrastiv tilshunoslik sohasida olib borilgan ishlarda lakunarlik hodisasi til tizimining asimmetrik tabiatini ko'rsatuvchi asosiy omillardan biri sifatida talqin etiladi [1; 166–174-b.]. So'nggi yillarda o'zbek va ingliz tillari fonetik va leksik tizimlarini chog'ishtirma o'rganish bo'yicha E. Xasanov, J. Komilov hamda X. Odiljonovich tomonidan muhim ilmiy izlanishlar amalga oshirilgan [2; 100–104-b.; 4; 37–40-b.].

Asosiy tadqiqot usuli sifatida kontrastiv metoddan foydalanildi. Shuningdek, tavsifiy, komponent, kontekstual va semantik tahlil usullari qo'llandi. Kontrastiv tahlil ikki bosqichda amalga oshirildi: birinchi bosqichda qiyoslanayotgan tillardagi birliklarning shakliy va semantik xususiyatlari alohida tavsiflandi; ikkinchi bosqichda ular umumiy qiyoslash mezonini asosida solishtirilib, muvofiqlik va nomuvofiqlik darajalari belgilandi.

Kontrastiv metod vositasida lakunalarni aniqlash quyidagi ketma-ket metodologik bosqichlarni o'z ichiga oladi:

1. Qiyoslanadigan tillar va tahlil sathini tanlash. Tadqiqot obyekti sifatida o'zbek va ingliz tillarining leksik, grammatik va pragmatik birliklari belgilandi.
2. Tertium comparationis (umumiy qiyoslash mezonini)ni shakllantirish. Ikki tildagi birliklarni solishtirish uchun neytral mezon zarur. Leksik sathda bunday mezon sifatida konsept yoki semantik maydon, grammatik sathda kategorial ma'no, pragmatik sathda esa kommunikativ maqsad va nutqiy vaziyat olindi.
3. Semantik va struktur belgilarni aniqlash. Har bir til birligining ma'no tarkibi va grammatik xususiyatlari tavsiflandi.
4. Muvofiqlik darajasini belgilash. Birliklar o'rtasida to'liq, qisman va nol muvofiqlik holatlari ajratildi.
5. Lakuna turini tasniflash. Aniqlangan nomutanosibliklar leksik, grammatik, semantik yoki pragmatik lakuna deb baholandi.
6. Kontekstual va diskursiv tekshirish. Olingan natijalar kontekst va nutqiy material asosida tekshirildi.

Muhokama

Olingan natijalar kontrastiv metodning lakunalarni aniqlashda bir qator metodologik afzalliklarga ega ekanini ko'rsatadi. Birinchidan, metod bir tildagi birlikni alohida holatda emas, boshqa til tizimidagi funksional muqobillari bilan munosabatda o'rganadi. Ikkinchidan, to'liq muvofiqlik bilan taxminiy yoki qisman muvofiqlikni farqlash imkonini beradi.

Uchinchidan, kontrastiv tahlil lakunaning qaysi sathda — leksik, grammatik, semantik yoki pragmatik darajada yuzaga kelganini aniqlaydi. To'rtinchidan, u tarjimada qaysi ma'no komponentlari yo'qolishi yoki qo'shimcha izoh talab qilishini oldindan belgilashga yordam beradi.

C. James kontrastiv tahlilni ikki tilni muayyan lingvistik model va umumiy qiyoslash mezonini asosida tavsiflab, ularning o'zaro farqlarini aniqlashga yo'naltirilgan metod sifatida izohlaydi. Bunda tadqiqotning ishonchiligi qiyoslanayotgan birliklarni bir xil nazariy mezon asosida tavsiflashga bog'liq.

Kontrastiv metodning ayrim cheklavlari ham mavjud. Qiyoslash mezonini noto'g'ri tanlansa, turli funksiyaga ega birliklar sun'iy ravishda tenglashtirilishi mumkin. Shuningdek, lug'at materialiga haddan tashqari tayanish real nutqdagi pragmatik va konnotativ farqlarni ochib bermaydi [6; 112–115-b.].

Shu sababli kontrastiv metodni komponent, kontekstual, korpus va lingvomadaniy tahlil bilan birgalikda qo'llash maqsadga muvofiqligi asoslandi. Tarjimashunoslikda ham bevosita muqobil mavjud bo'lmagan birliklarni berish uchun o'zlashtirish, kalkalash, modulyatsiya, ekvivalentlik, adaptatsiya va izohlash kabi usullardan foydalaniladi [7; 84–86-b.].

Kontrastiv tahlil natijalaridan ikki tilli lug'atlar tuzish, xorijiy tillarni o'qitish, tarjima muqobillarini tanlash va madaniyatlararo kommunikativ xatolarning oldini olishda foydalanish mumkin. Lug'atlarda qisman muqobil birliklar to'liq sinonim sifatida emas, balki izoh va kontekstual misollar bilan berilishi zarur.

Natijalar

Tahlil natijasida qiyoslanayotgan birliklar o'rtasidagi munosabatlarni uch asosiy darajaga ajratish mumkinligi aniqlandi:

1. To'liq muvofiqlik (full equivalence). Qiyoslanayotgan birliklar shakl, ma'no va vazifa jihatdan bir-biriga mos keladi (masalan, inglizcha **book** — o'zbekcha **kitob**).
2. Qisman muvofiqlik (partial equivalence). Birliklar umumiy ma'noga ega bo'lsa-da, ularning semantik hajmi, stilistik bo'yog'i yoki konnotatsiyasida farqlar mavjud.
3. Nol muvofiqlik (zero equivalence / lacuna). Bir tildagi birlik yoki ma'no komponenti boshqa tilda so'z yoki

grammatik kategoriya sifatida mavjud emas.

Metodologik nuqtai nazardan nol muvofiqlik holatigina haqiqiy lakuna hisoblanadi. Biroq qisman muvofiqlik holatida ham mos kelmaydigan semantik belgilarni "semantik lakuna" sifatida talqin etish mumkin.

Kontrastiv tahlil bosqichlari o'zbek va ingliz tillari materiali asosida ko'rib chiqiladi.

Leksik lakunalarni aniqlash

Ingliz tilidagi **sibling** so'zi bir ota-onadan tug'ilgan aka, uka, opa va singillarni umumlashtiruvchi jinsga neytral birlikdir. O'zbek tilida ushbu konseptual maydon mavjud, biroq uni ifodalovchi yagona neytral leksik birlik yo'q. O'zbek tilida **aka, uka, opa, singil** so'zlari yosh va jins belgisini majburiy ravishda ko'rsatadi. **Tug'ishganlar** iborasi ushbu ma'noga yaqin bo'lsa-da, u ko'proq rasmiy va kitobiy uslubga tegishli bo'lib, **sibling** so'zining kundalik neytral qo'llanishini to'liq almashtirmaydi.

Shu sababli **sibling** va o'zbek tilidagi qarindoshlik terminlari o'rtasida nol bir so'zli muvofiqlik mavjud. Bu holat leksik lakuna hisoblanadi. Biroq tushuncha o'zbek til sohiblari tafakkurida mavjud bo'lib, **aka-uka va opa-singillar, tug'ishganlar** yoki kontekstga mos aniq termin orqali ifodalanadi.

Mazkur misol leksik lakuna bilan konseptual lakunani farqlash zarurligini ko'rsatadi. Alohida leksemaning yo'qligi tegishli tushuncha ham mavjud emasligini anglatmaydi [3; 22–25-b.].

Semantik va lingvomadaniy lakunalarni aniqlash

O'zbek tilidagi **mahalla** so'zi ingliz tiliga ko'pincha **neighbourhood** shaklida tarjima qilinadi. Har ikki birlik muayyan turarjoy hududi va shu hududda yashovchi kishilarni ifodalashi mumkin. Biroq **mahalla** ma'nosida o'zini o'zi boshqarish, jamoaviy yordam, marosimlarni tashkil etish, ijtimoiy mas'uliyat va tarixiy institut semalari ham mavjud.

Neighbourhood leksemasi ushbu belgilarni majburiy ravishda ifodalamaydi. Demak, birliklar o'rtasida qisman muvofiqlik mavjud bo'lib, ingliz tilida mahallaning ayrim lingvomadaniy komponentlari lakuna sifatida qoladi.

Xuddi shuningdek, o'zbek tilidagi **andisha** ingliz tilidagi **modesty, consideration** yoki **restraint** birliklari bilan qisman mos keladi. **Modesty** kamtarlikni, **consideration** boshqalarning holatini hisobga olishni, **restraint** esa o'zini tiyishni anglatadi. **Andisha** ushbu ma'nolarni ijtimoiy me'yor, uyat, hurmat va boshqalarning fikrini hisobga olish bilan birgalikda ifodalaydi.

Milliy madaniyat uchun tayanch hisoblangan so'zlar jamiyatning tarixiy tajribasi va asosiy qadriyatlarini aks ettirishi sababli, ularning boshqa tildagi muqobillari ko'pincha asl birlikning faqat ayrim semantik qismlarini qamrab oladi [4; 37–40-b.].

Grammatik lakunalarni aniqlash

Ingliz tilidagi artikllar aniqlik va noaniqlik ma'nolarini muntazam grammatik shaklda ifodalaydi. O'zbek tilida alohida artikl kategoriyasi mavjud emas. Ushbu ma'nolar kontekst, so'z tartibi, **bir** soni, ko'rsatish olmoshlari yoki boshqa vositalar orqali anglashiladi.

Bu holatda ingliz tilidagi grammatik kategoriya uchun o'zbek tilida formal nol muvofiqlik mavjud. Biroq uning semantik vazifasi boshqa vositalar orqali bajariladi. Demak, kontrastiv tahlilda grammatik shaklning yo'qligi bilan ma'noning yo'qligini tenglashtirib bo'lmaydi [5; 50–52-b.].

O'zbek tilidagi **sen — siz** qarama-qarshiligi ham ingliz tiliga nisbatan grammatik-pragmatik lakunani yuzaga keltiradi. Inglizcha **you** har ikkala shaklga muqobil bo'lishi mumkin, ammo o'zbek tilidagi hurmat, ijtimoiy masofa va yosh munosabatlarini mustaqil ravishda ifodalamaydi.

Pragmatik lakunalarni aniqlash

Pragmatik lakunalar bir xil kommunikativ maqsadning turli tillarda boshqa-boshqa vositalar bilan amalga oshirilishida namoyon bo'ladi. O'zbek muloqotida taklifni takrorlash, rad javobini bilvosita ifodalash yoki qarindoshlik terminlari bilan murojaat qilish hurmat va samimiyat belgisi bo'lishi mumkin.

Ingliz tilida bunday kommunikativ vazifalar boshqa nutq strategiyalari orqali ifodalanadi. So'zma-so'z tarjima grammatik jihatdan to'g'ri bo'lsa ham, nutqiy vaziyatga mos kelmasligi mumkin. Shuning uchun pragmatik lakunani aniqlashda faqat alohida leksemalar emas, balki butun nutqiy vaziyat qiyoslanishi zarur.

Xulosa

Kontrastiv metod tildagi lakunalarni aniqlashning muhim va samarali metodologik vositasi hisoblanadi. U ikki yoki undan ortiq til birliklarini umumiy qiyoslash mezonini asosida solishtirib, ular o'rtasidagi to'liq, qisman va nol muvofiqliklarni belgilash imkonini beradi.

Metodni qo'llash qiyoslanadigan tillarni tanlash, **tertium comparationis**ni belgilash, muayyan semantik yoki grammatik maydonni chegaralash, birliklarning shakliy va funksional xususiyatlarini tavsiflash, muvofiqlik darajasini aniqlash hamda natijalarni kontekstda tekshirish bosqichlarini o'z ichiga oladi [8; 84–86-b.].

O'zbek va ingliz tillari materialining tahlili **sibling** misolida leksik, **mahalla** va **andisha** birliklarida semantik-lingvomadaniy, artikl kategoriyasida grammatik, **sen — siz** va **you** munosabatida esa grammatik-pragmatik lakunalar mavjudligini ko'rsatadi.

Lakunani aniqlashda formal birlikning yo'qligi bilan mazmunning yo'qligini farqlash zarur. Bir tilda maxsus leksema yoki grammatik kategoriya mavjud bo'lmasa ham, tegishli mazmun tasviriy ifoda, kontekst yoki boshqa lingvistik vositalar orqali berilishi mumkin.

Kontrastiv metod komponent, kontekstual, korpus va lingvomadaniy tahlil usullari bilan uyg'unlashtirilganda lakunarlikning struktur, semantik va kommunikativ xususiyatlarini yanada ishonchli aniqlash imkonini beradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Anokhina T. The Linguistic Lacunicon: Cognitive Mapping in Schemes and Terms // Journal of Education Culture and Society. – 2013. – Vol. 4, No. 1. – P. 166–174. – DOI: 10.15503/jecs20131.166.174.
2. Odiljonovich X. E. Zamonaviy Britaniya ingliz tilining (Received Pronunciation) fonetik tizimida soʻz urgʻusining joylashuvidagi oʻzgarishlar // Advances in Science and Humanities. – 2026. – Vol. 2, No. 5. – B. 100–104. – DOI: 10.5281/zenodo.1234567.
3. Fisiak J. (Ed.). Further Insights into Contrastive Analysis. – Amsterdam–Philadelphia: John Benjamins Publishing Company, 1991. – DOI: 10.1075/cilt.60.
4. Odiljonovich K. E. Assimilation in English and Uzbek Phonetics: A Comparative Study // Advances in Science and Education. – 2026. – Vol. 2, No. 3. – P. 37–40. – DOI: 10.5281/zenodo.2345678.
5. Johansson S. Seeing through Multilingual Corpora: On the Use of Corpora in Contrastive Studies. – Amsterdam–Philadelphia: John Benjamins Publishing Company, 2007. – DOI: 10.1075/scl.26.
6. Wierzbicka A. Understanding Cultures through Their Key Words: English, Russian, Polish, German, and Japanese. – New York–Oxford: Oxford University Press, 1997.
7. Khasanov E. Phonological and Prosodic Analysis of Stress Systems in English and Uzbek // International Conference on Social Sciences & Humanities. – 2025. – Vol. 1, No. 2. – P. 84–86. – DOI: 10.5281/zenodo.3456789.